

Takács Judit

A NÉV MINT KÓD

Names as Codes

A keresztnévet tekinthetjük speciális kommunikációs kódnak is, használata és „működése” igen közel áll ugyanis ezek egyik típusához, a prezentáló kódokhoz. A keresztnév jelentősen hozzájárul a személy-prototípus, vagyis a névviselőről pusztán a neve alapján kialakított vélemények, benyomások létrehozásához. A név dekódolóját anyanyelvének korábban (általában öntudatlanul) elsajátított névtani előismeretei és névkompetenciája segíti az értelmezésben. A dekódolás, a névhez kapcsolt többletinformációk felfejtése nagy egyéni eltéréseket mutat, ez az oka annak, hogy ugyanazt a nevet a névhasználók eltérően is megítélhetik.

Kulcsszavak: keresztnév, kommunikáció, dekódolás, prezentáló kód, személy-prototípus, tulajdonságnyaláb, névprototípus.

A NÉV MINT JEL

Sokáig vita volt arról a nyelvészek között, vajon van-e a tulajdonnévnek jelentése. Könnyen belátható, hogy nem képzelhető el, hogy ne legyen jelentése. A nevek is részei ugyanis egy jelekből álló rendszernek, a nyelvnek, s mivel a jeleket úgy határozzuk meg, hogy jeltestből és jelentésből állnak, a tulajdonnévnek is – jel lévén – kell, hogy legyen jelentése.

A tulajdonnevekkel kapcsolatban azonban az ókortól kezdve uralkodott az a felfogás, hogy nincs fogalmi tartalmuk, csak denotációt tartalmaznak, konnotációt nem, vagyis csak megnevező, azonosító funkciójuk van. Ez valójában azt jelenti, hogy azt tartották: a köznévi jelent valamit, a név pedig valaminek a neve. A tulajdonneveknek és a közneveknek ez az éles szembeállításuk egyébként középkori filozófiai hagyományokra nyúlik vissza, de a tulajdonnevek jelentésnélküliségéről vallott vélemények sokáig sem nyelvészeti, sem filozófiai oldalról nem voltak tarthatók.

A magyar szakirodalomban a 1950-es években vetették fel, hogy a tulajdonnévnek is van jelentése. MARTINKÓ ANDRÁS (1956) gondolatmenetének alapja, hogy mivel a tulajdonnév is nyelvi jel, ezért kell, hogy legyen jelentése is. Véleménye szerint a tulajdonnév köznévtől eltérő jelentésének okát a tulajdonnév jelentésszerkezetében, pontosabban a jelentésstruktúra elemeinek egymáshoz való viszonyában kell keresni.

KÁLMÁN BÉLA írta a *Nevek világa* című kötetében, hogy minden tulajdonnév végső soron köznévből származik. Hozzáteszi: „...minden személynévnek és helynévnek volt eredetileg jelentése is. Mivel azonban a személynevek és helynevek rendszerint több évszázados vagy évezredes múltra tekintenek vissza, egy-egy helynév vagy személynév gyakran csak értelmetlen, pusztá hangsor a mai ember számára” (1996: 5). Illetve: „Bár a tulajdonnevek elsőrendű funkciója az egyénítés, identifikáció, mégis rendszerint van valami jelentéstartalmuk is, ha csak egyetlen személyt, helységet, folyót, állatot stb. jelentenek” (i. m. 9).

A NÉV JELENTÉSE ÉS A JELENTÉS MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

Ebből a KÁLMÁN BÉLA-i homályosan kifejezett „valami jelentéstartalom”-tól jutottunk el ahhoz a rendkívül komplex tulajdonnévszerkezet-modellhez, amely J. SOLTÉSZ KATALIN nevéhez fűződik, s mely szerint a szemantika oldaláról vizsgálva a tulajdonnév és köznév között a legfőbb különbség nem abban áll, hogy a köznévnél van, tulajdonnévnél pedig nincs jelentése, hanem abban, hogy a tulajdonnév jelentése a köznévi jelentésnél lényegesen összetettebb, és igen nagy szerepe van kialakításában a nyelvhasználat szubjektív elemeinek. Elmélete szerint egy-egy tulajdonnév jelentése akár a nyelvhasználó előismereteitől vagy attól függően is változhat, hogy az adott nyelvi elem milyen kontextusban és szituációban jelenik meg.

J. SOLTÉSZ szerint a tulajdonnév jelentésszerkezetének legfőbb elemei az önkényesség és motiváltság, az információtartalom, a denotáció, a konnotáció és az etimológiai jelentés, illetve annak felismerhetősége (1979: 24–32). Tekintsük át először ezeket az elemeket!

A tulajdonnév mint hangsor önkényes, de általában erőteljes társadalmi feltételek kötik a névadást (főleg Magyarországon, ahol törvényileg is szabályozva van a keresztnévadás). A keresztnévek esetében ez az önkényes motiváltság különösen fontos: a szülők adott névanyagból, egy névlistából választják ki (tetszőlegesen) a gyermekük nevét. Ez az önkényesség azonban csak látszólagos: a mindenkori névdivat, egyéni ízlés és egyéb tényezők (hangzás, hagyományok stb.) mindig befolyásolják.

A tulajdonnév minden esetben hordoz információt, ha mást nem árul is el a név viselőjéről, mint pl. a nemét (*Kovács János*), de árulkodhat viselője nemzetiségéről, családi állapotáról (*özv. Kovács Jánosné, ifj. Kovács János*), iskolai végzettségéről, életkoráról (például a becézőnevek életkor szerinti használata szisztematikusan változik a nyelvterület egyes részein).

A denotáción a névnek a vele jelölt dologra való vonatkozását, vele való kapcsolátát értjük. A tulajdonnév denotációja egyedi, mivel denotátuma, a jelölt dolog is egyedi, tovább nem általánosítható.

A tulajdonnevek etimológiai jelentéséről elmondható, hogy a nevek egy jelentős részének közszoói jelentése is van, etimológiája világos, ezeket szónemeknek nevezzük. Ez a jelentés néha nagyon könnyen felismerhető, pl. a női nevek egy részénél (*Virág, Ibolya*), néha azonban elhomályosult (pl. *Péter*). Az előbbiek az erős információs értékű, leíró nevek (pl. *Lánchíd, Sárga-folyó*). A tulajdonnevek másik típusa az ún. jelnevek csoportja, amelyeknek csekély a leíró és információs értékük, sőt gyakran a név közszoói alapja is elhomályosult (pl. *Debrecen, Egyiptom*).

J. SOLTÉSZ szerint a név konnotációja a névnek az a tulajdonsága, hogy szubjektív asszociációkat, emlékeket, véleményt fűzünk hozzá. Ezzel kapcsolatban már korábban is hangsúlyozták a szubjektivitás fontosságát. A konnotáció kulcsszerepére J. SOLTÉSZ példaként azt az esetet hozta, mely szerint a *mecénás* ’írók, művészek pártfogója’ köznév azért alakulhatott ki, mert a *Maecenas* név eredeti jelentéséhez hozzákapcsolódott konnotatív jelentés felerősödött és uralkodóvá vált. Ez a jelentésváltás más okkal, mint az eredetileg is meglévő konnotáció-felerősödés, nem magyarázható. A konnotáció bemutatására különösen alkalmasak a keresztnemek, hiszen valószínűleg ehhez a névtípushoz kapcsolódik a legtöbb szubjektív jelentésem.

A KOMMUNIKÁCIÓ ÉS A KÓDOK

A kommunikáció, azaz a közlésfolyamat valamilyen jelrendszernek – ezek közül is leginkább a legkomplexebb jelrendszernek, a nyelvnek – az emberi érintkezésben való szándékos és kölcsönös felhasználását jelenti.

A kommunikáció során az adó a kódolás során az üzenet tartalmát szimbólumokká kódolja. E szimbólumok konvencionalizáltak, azaz egy adott közösség számára érthetőek. A fogadó veszi és értelmezi, azaz dekódolja az adó jelzéseit (RÓKA 2002: 15). A kód valójában szabályok és konvenciók rendszere, melynek segítségével a jeleknek egy bizonyos jelentés tulajdonítható, illetve meghatározzák, hogyan és milyen kontextusokban lehet e jeleket használni (RÓKA 18). Ezt a szabályrendszert minden anyanyelvi kompetenciával bíró nyelvhasználó ismeri – de a szabályok felismerését és használni tudását hosszú előzetes tanulás előzi meg. Ilyen értelemben hasonlítanak ezek a kódok a grammatikai szabályokhoz: azok nélkül is lehet beszélni, a jeleket összefűzni, de a szabályok mellőzése vagy helytelen használata miatt nem biztos, hogy üzeneteinket mások az általunk kívánt értelemben fogják dekódolni, és ez természetesen fordítva is igaz.

A kódok egyik osztálya a kommunikatív kódok köre, melyet tovább lehet osztani alcsoportokra: a digitális és analóg, denotáló és konnotáló, szűk körű és széles körű, prezentáló és reprezentáló kódok körére. Témánk szempontjából a legutóbbiakat érdemes közelebbről szemügyre venni. Azokat nevezzük reprezentáló kódoknak, melyek a befogadásukra alkalmas bármely társadal-

mi kontextuson belül működhetnek, ilyenek pl. a tömegkommunikáció tipikus kódjai. A prezentáló kódok az interperszonális kommunikáció jellegzetes kódjai, csak abban a társadalmi kontextusban adekvátak ugyanis, mely a közvetlen használati körükbe esik. Tulajdonképpen maga a kommunikátor teste „hordozza” ezeket. Több típusa van, pl. viselkedési vagy tanult kódok (testmozdulatok, gesztusok), kereskedelmi kódok (öltözködés), genetikus kódok (magasság, hajszín, bőrszín). Ezzel a kódtípussal kapcsolatfeltáró jelentést, társadalmi hovatartozást, identitásjelentést vagy expresszív jelentést fejezhetünk ki (RÓKA 2002: 19–20).

Bizonyos társadalmi szerepekhez szervesen hozzátartoznak meghatározott prezentáló kódok. Hogy plasztikusabbá tegyük az elmondottakat, képzeljük el, hogy színpadra kell állítanunk egy modern drámát! A szereplők között van újjgazdag vállalkozó, hentes, banktisztviselő, menedzser, bolti eladó, középiskolás lány, falusi néni. Vajon milyen öltözékben, jelmezben jeleníthetnénk meg őket? Rengeteg információt tudunk adni csak az öltözékkel, melyet ha jól eltalálunk, már a szereplő megszólalása előtt kialakíthatunk egy képet róla. Az öltözködéssel, kiegészítőkkal, színekkel – ha nem is szóban, de tudunk kommunikálni, azaz közölni. Az is lényeges azonban, hogy e prezentáló kódok egy részének megítélése szubjektív, és értelmezésüket erősen befolyásolják az egyéni tapasztalatok, előismeretek.

A prezentáló kód mint kommunikációs elem igen markánsan jelenik meg például a reklámok világában: a reklámkommunikáció szerint ugyanis öltözködésünk, kiegészítőink gyakran személyiségünk, tulajdonságaink kivetüléseként is felfoghatók, s a reklámok építenek is erre. Nagy Bálint, a Magyar Reklámszövetség elnöke fogalmazott így a vele készült *Győztesek és lúzerek. A reklám átvette az egyház szerepét?* című riportban (*Heti Válasz*, 7. évfolyam, 43. szám, 28. oldal): „A márkakommunikáció már az érzelmekre épít: az árut elsősorban nem a fizikai jellemzője, hanem egyfajta kötődés alapján vesszük meg, s a személyiségünket is márkaképekből rakjuk össze. Az Audihoz – képletesen – Hugo Boss öltöny, Rolex óra és Mont Blanc toll dukál. Fogyasztásunk értékmérő, de legalábbis orientációs tényező lett. Nem véletlen, hogy megszűnt az iskolaköpeny, hiszen a márkák világában nem működik semmi, ami eltakar, egységesít.”

Ennél a pontnál kapcsolódik eddigi (némileg elméleti) fejtegetésünk a keresztnevekhez. Úgy vélem ugyanis, ahogy a magasságunk, bőrszínünk, gesztusaink, ruházatunk, ékszereink hordoznak információkat, úgy a nevünk is közöl információkat rólunk – bár korántsem olyan módon, mint ezek. Míg az előbbieket többé-kevésbé tudatosan használjuk (természetesen pl. a genetikus kódokat befolyásolni csak bizonyos mértékig tudjuk), és megítélésük egy társadalmi kontextuson belül állandó vagy legalábbis minimális eltéréseket mutat, szüleinktől kapott nevünk megítélése, „dekódolása” tőlünk független és rend-

kívül szubjektív és változatos lehet. A névviselő tarthatja saját nevét szépnek, ha a másik névhasználó, dekódoló értelmezése az övétől eltérő, más tulajdonságnyalábokkal esik egybe, akkor negatív tulajdonságokkal fogja felruházni minden előismeret és ok nélkül, csupán egy benne talán nem is tudatosuló személy-prototípusra hagyatkozva. Vizsgáljuk meg, mi is ez a tulajdonságnyaláb és személy-prototípus!

A SZEMÉLY-PROTOTÍPUS ÉS A NÉV ÖSSZEFÜGGÉSE

A prezentáló kódok segítségével kommunikációs partnerünkről társadalmi szerepet, szociális helyzetet, tulajdonságokat feltételezünk szubjektív előismereteink, előzetes tudásunk segítségével. A személyészlelés – ahogy FORGÁCS JÓZSEF megfogalmazta – nagymértékben aktív, konstruktív folyamat, amelyben az észlelő tudása, korábbi tapasztalata néha fontosabb szerepet játszik, mint az észlelt ember tényleges tulajdonságai (1999: 49). Ez az a jelenség, melyet a pszichológiában burkolt személyiségelméletnek neveznek, „felhalmozott hipotéziseink és elvárásaink összege arról, hogyan szerveződnek az emberi tulajdonságok és jellemvonások” (uo.). Ezek az elvárások és hipotézisek abból fakadnak, hogy látjuk az illetőt, kapcsolatba kerülünk prezentáló kódjaival, korábról pedig már vannak hasonló tulajdonságú, viselkedésű, kinézetű emberekkel kapcsolatos tapasztalataink. A személy-prototípus tehát egy olyan absztrakt, (modern kifejezéssel élve) „virtuális személyiség”, melyet mi magunk hozunk létre valakiről, de nem a valós tulajdonságai, hanem annak alapján, amit mi valami okból jellemzőnek gondolunk rá.

A prototípus kialakításának alapjai az ún. tulajdonságnyalábok, az egymáshoz közelinek vagy egymással rokonnak gondolt tulajdonságok. Vizsgálatok igazolják például, hogy aki vonzó, azt könnyebben gondoljuk egyben kedvesnek, szimpatikusnak, okosnak is, mint kevésbé vonzó fizikai külsővel rendelkező emberek esetében tesszük. Ezek a megítélések persze nem minden (sőt általában nem minden) esetben helytállóak, de jelentősen megkönnyíti személyészlelésünket, hogy mindenkit rögtön egy-egy típusba tudunk sorolni. Ha ezek az előzetes hipotézisek, sztereotípiák nem lennének meg mindenkiben, nem tudnánk megmagyarázni, hogy miért alakultak ki a szőke nős viccek, hiszen korántsem butuska minden szőke nő, miért vannak buta rendőrökről viccek, hiszen nyilván ez a tulajdonság sem lehet általános, vagy miért gondoljuk a vörös nőkről, hogy ők az átlagosnál butábbak és kihívóbban viselkednek – ez utóbbi megfigyelést ROSENBERG és SEDLAK kísérlete alapján idézzük (FORGÁCS 1999: 56).

Úgy vélem, hogy a korábban említett tényezőkhöz túl a név is illeszkedik a személyiségészlelést befolyásoló tényezők sorába. Két korábbi vizsgálat is megerősíti azt a feltevésemet, hogy a névnek (elsősorban a keresztnévnek) je-

lentős hatása van abban, hogy előfeltételezéseket alakítson ki a személyiséggel kapcsolatban.

Az egyik vizsgálatot FORGÁCS JÓZSEF említi (1999: 85), és RAZNAN nevéhez fűződik. Ebben a kutató a kísérleti alanyokat arra kérte, hogy jellemezzék a fotókon látható nőket szeretetreméltóság, ambíció, intelligencia, jellem és szépség szempontjából. Két hónap múlva újra megmutatta nekik a képeket, de most mindegyik nőnek megmondta a nevét is – egyeseknek nyilvánvalóan ír, másoknak zsidó, olasz vagy angolszász neveket adott. A különbség a jellemzések között meglepően nagy volt. Megjelentek a megítélésekben a csoportra jellemző sztereotípiák, pl. a korábbival összehasonlítva a zsidó lányok sokkal intelligensebbnek és ambíciózusabbnak, de kevésbé szeretetreméltónak tündek, azaz a csoportról kialakított előzetes sztereotípiák, előfeltevések rávonódtak az egyénre, az emberről felhalmozott ismereteinket rendszerezzük, egyszerűsítjük etnikai, faji jellegzetességek alapján. Ez a sztereotipizálás különösen gyakori bűrszín, külső megjelenés, tájszólás esetén, de mint látjuk, név alapján is. A korábban a névtanosok által felvetett okokon kívül talán kis mértékben ez is magyarázza az egyes tipikus megjelenésű vagy egyéb szempontból egy csoporthoz tartozó emberek típusneveinek kialakulását.

A másik vizsgálat, mely névhasználati szempontból is igen jelentős megfigyeléseket hozott, HARARI és McDAVID nevéhez fűződik (1973). Ennek során általános iskolai tanárokat kértek meg arra, hogy osztályozzanak le 200, állítólag 10–12 éves gyerek által írott fogalmazásokat, melyek arról szóltak, hogy ki mit csinált múlt vasárnap. A gyerekeknek csak a keresztnévét adták meg, a dolgozatok egy részére teljesen átlagos, gyakori és pozitív konnotációjú nevet írtak, pl. *David, Michael, Karen, Lisa*, másokhoz a különleges, szokatlan, sőt furcsa hangzású *Elmer, Hubert, Adelle* és *Bertha* nevet írták fel. A vizsgálat szerint a különleges nevű gyerekek által írott dolgozatok csaknem egy osztályzattal gyengébb jegyeket kaptak, holott egyébként a szövegek nem mutattak ennyire markáns különbségeket. Valójában egy kissé önbeteljesítő jóslatként is működnek a tanárok elvárásai: hiszen – a vizsgálat szerint – ők eleve gyengébb eredményt vártak a különleges nevű gyerekektől.

Úgy tűnik tehát, hogy a nevek is prezentáló kódoként működve részt vesznek a személy-prototípusok kialakításban, azaz a személy-prototípusok mellé „névprototípusokat” is fel kell tételeznünk. Ez azt jelenti, hogy nemcsak külső tulajdonságok, a már említett prezentáló kódok alapján alakítjuk ki ítéletünket előzetesen az emberekről, hanem a nevük alapján is feltételezünk róluk bizonyos tulajdonságokat. A számunkra vonzó nevű emberről egész biztos, hogy rendelkezünk néhány megalapozatlan pozitív előítéllettel, a negatív benyomást keltő nevek esetén viszont gyakoribb a negatív tulajdonság előzetes feltételezése. Úgy vélem, minden anyanyelvi kompetenciával, tehát a nevet dekódolni tudás képességével bíró ember azonnal (és akaratlanul is) csoportoz, társadalmi

réteghez köti, illetve lelki tulajdonságokkal ruházza fel a névviselőt, még akkor is, ha abban az esetben látja először, vagyis semmiféle objektív, érzékelhető tulajdonsággal nem rendelkezik róla.

Tegyük fel például valakinek azt a kérdést, hogy milyennek képzeletben a következő nevek viselőjét! Hozzuk példaként a következő széles konnotatív jelentéssel bíró neveket: *Dzsenifer, Béla, Orsolya, Géza, Sándor, Kevin, Mariann, Juliska, Bulcsú, Hedvig, Rozika, Maca, Lajos, Mihály, Gizike, Kálmán, Dzsenna*. Úgy gondolom, hogy igen sok életkorra, műveltségre, társadalmi hovatartozásra való utalást kapunk majd, holott ezt sem csupán a nevek hangzása, sem konnotációja nem magyarázhatja: a megjegyzések a névprototípusokból kell, hogy származzanak!

A hétköznapi ember érdeklődését a nevek és a nevek által kiváltott hatás iránt jól mutatják a neten több helyen is felbukkanó névanalizátori szolgáltatások (pl. www.tavam.hu/namesearch.php). A keresztnévhez az információ-tartalmon kívül hangulatok, konnotációk, előzetesen jellemzően gondolt tulajdonságok is kapcsolódhatnak, ezt vizsgálja a névtan, a névanalízis viszont egy ezzel épp ellenkező folyamatot követ figyelemmel: azt, hogy „a név, mint kimondott szó, hogyan hat viselőjére, milyen tulajdonságok, személyiségvonások erősödését támogatja”. Nyilvánvaló, hogy ez a kérdés nem közelíthető meg névtani, nyelvészeti módszerekkel (már ha egyáltalán bármilyen tudományág irányából egzakt módon vizsgálható), de arra az igényre mindenesetre rávilágít ez a portál, hogy sokakban él előfeltételezés, hogy bizonyos nevekhez meghatározott tulajdonságok kapcsolhatók, és ezeket a vágyott tulajdonságokat szem előtt tartva akarnak nevet választani.

MIT IS KÓDOL TEHÁT A NÉV?

Ha a nevet – elsősorban a keresztnévet – tulajdonságnyaláb alapjának tekintjük, feltehetjük, hogy számos egyéb tulajdonság feltételezését indukálhatja. Ez természetesen sok tényezővel összefügg, pl. a név hangzásával, használati körülményeivel, divatosságával. Az alábbiakban néhányat kiemelek ezek közül.

Az egyes nevek megítélését jelentősen befolyásolja az ismert névviselő személye, vonzó társadalmi státusa: a névviselő tulajdonságai, státusa „rávonó-dott” a névre, a konnotációja részévé vált, és előkelővé, úriassá, vagy éppen kerülendővé tette. Például régen egy-egy faluban gyakran felkapták a földesúr nevét, mely emiatt divatossá vált, de a nevet viselő életmódja, viselkedése is lehet alapja a név kedveltségének vagy visszaszorulásának. SZENDREY ZSIGMOND említi meg, hogy miért lett a *lipi* Nagykárolyban megbélyegző jelentésű: „Gyermekkoromban még élt az a Waldmann Lipót nevű zsidó, valamikor jómódú rövidárus, aki felesége megszökése után afféle utcán kóborgó, minden asszonyban-leányban feleséget kereső csendes bolond lett. Őt hívtuk *lipi*-nek, s róla

mindenkit, akire nem akartuk nyersen azt mondani, hogy félbolond” (1936: 254). Azt hiszem, hogy mindenki tudna olyan keresztnévet említeni, amelyet a vonzó, kedvesnek talált névviselője miatt tart szépnek: az emiatt bekövetkező névadást nevezi a névtani szakirodalom tiszteleti névadásnak, és minden bizonnyal az ellenkezőjére (bizonyos nevek ismert névviselő elutasítása miatti mellőzésére) is szép számmal akadna példa mindennapi életünkben.

Közismert, hogy a nevek megítélését sokszor társadalmi, névhasználati szempontok, pl. a keresztnév használatának szociokulturális háttere is befolyásolja. HAJDÚ MIHÁLY szerint ugyanis attól függően, hogy mikor és kik körében válik egy név gyakorivá, jellemző lesz egy csoportra, kialakulnak a sajátos, egyes vallásokra, vidékekre, társadalmi rétegekre utaló nevek (2003: 115). A miliőre, társadalmi csoporthoz vagy valláshoz tartozásra utaló nevekre használta J. SOLTÉSZ KATALIN miliő- vagy felidézőnevek elnevezést (1979: 137). Veres Péter például regényeiben a paraszti szereplőknek mindig egyszerű nevet adott, ezzel is jellemezve és társadalmi kontextusba helyezve őket, pl. *Nagy Erzszi, Kis Gábor, Balogh János, Varga Julcsa* (1979: 160). A társadalmi életben bekövetkezett változásra utal Jókai, amikor a pütkösdi király *Kiss Miská-t Nemes Kiss Mihály-ként* kezdik emlegetni az *Egy magyar nábobban*, és ugyancsak e különbségekre utalás lehet amögött is, hogy Móricz az *Úri muriban* ennyire eltérő társadalmi státusra utaló konnotációjú nevet ad a két főszereplőnek *Szakhmáry Zoltán-nak* és *Szabó Roziká-nak* (1979: 159).

Utalhat a név a legfelsőbb társadalmi rétegekre is, a hozzájuk tartozásra vagy épp e csoport presztízsének elismerésére – természetesen azért, mert a név ebben a körben divatos (vagy volt valaha divatos). De az egykor előkelőnek, főúrnak számító nevek (*Arisztid, Ubul, Zénó, Eulália*) ugyanis mára a névkincs humoros hatású, marginális részére kerültek, vagyis konnotációjukhoz az avítt-ság, régiesség is hozzátartozik a humoros hatás mellett. A neveknek társadalmi rétegekhez kötöttsége és a rétegek közti mozgás ma is élő jelenség – a mindenkori névdivatnak éppen ez az alapja.

Nagy szakirodalma van annak, hogy a nevekhez milyen hangulati érték és asszociációk kapcsolódnak (az egyik legismertebb pl. GERHARD EIS: *Vom Zauber der Namen*. Berlin, 1970). Ezek mögött az asszociációk mögött azonban nagyon sok esetben a név információtartalma áll, azaz ahogy EIS írta egyik példája kapcsán, azért gondoljuk, hogy a *Franz Joseph Ipfelkofer* bajor sörgyáros, mert a bajorok hasonló típusú vagy hangzású nevet viselnek, vagyis a név hangzása közvetít, előlegez meg bizonyos információt, és a bajorok között egyébként sok a sörgyáros.

Utalhatnak a nevek vallási felekezethez tartozásra is, magukkal hozva ezzel kapcsolatban számos egyéb tulajdonságra utalást is. Megemlíthetjük, hogy a reformáció felelevenítette az ószövetségi neveket, és ezek tipikusan protestáns névvé lettek, ilyen pl. *Ábel, Dávid, Mózes, Éva, Zsuzsanna, Sára*, vagyis

(legalábbis a legutóbbi időkig) egy *Évá*-ról, *Sándor*-ról *Erzsébet*-ről nagy valószínűséggel mondhattuk meg előre, hogy református vallású, egy *József*-ről, *Mária*-ról, *Anná*-ról pedig, hogy katolikus. Mára ezek a megfelelések teljesen eltűntek, ha egyáltalán voltak valaha is olyan erősek, ahogy ezt a szakirodalom tartotta – erről részletesen írt B. GERGELY PIROSKA (2002, 2003).

A családneveknek is megvan ez a csoportra utaló jellege. Tipikus (vagy annak tartott) cigány családnév pl. az *Orsós*, a *Kolompár*, a *Rostás*, a *Horváth*, a *Talyigás*, az *Oláh* vagy a *Radics*. De valószínűleg sokak által ismert az is, hogy az *y*-ra végződő családneveknek is megvan a konnotációja: réginek, nemesinek érezzük őket. Közismert, hogy a szabadságharc idején Jókai Mór is „nemesiségét” akarta levetni neve eredeti *y*-végződésének elhagyásával.

A becézőnevek különösen alkalmasak arra, hogy szemléltessük, mi mindent lehet tudatosan vagy kevésbé tudatosan „közölni” velük. Egy-egy név becézői utalhatnak a megnevezett életkorára, pl. az *Erzsébet Böske* és *Zsóka* alakjai közül alighanem bármely magyar anyanyelvi kompetenciával bíró ember meg tudná mondani, melyik név jelöl idősebb nőt, és melyik lehet a fiatalabb lány neve. Ugyanez a helyzet a *Kató*, *Kati* és *Kata* esetében is. Az egyes alakok utalhatnak milliónévként életkörülményekre, társadalmi státusra (pl. az előző alapneveknél maradván a *Zsóka* és *Bözsi*, *Csöre*, *Perzsi*, illetve a *Mariska*, *Mári* és *Maja*, *Ria* alakoknál figyelhető meg e téren markáns különbség). Csokonai is öreges nevet adott a Dorottyában a vénlányoknak (*Dorottya*, *Orsolya* – ezek ma meglehetősen divatosnak számítanak), a fiataloknak pedig olyan neveket, amelyek a XVIII. század végén fiatalosak, divatosak voltak (*Laura*, *Rózsi*, *Boriska*, *Amália* – ezek viszont ma már elég avított hatásúak). Ezeknek a neveknek a hangulata tehát azóta igen sokat változott, szinte ellentétesre fordult.

Hangulati, a megnevezettek iránt érzelmi, mentalitásbeli különbségeket is tudunk kódolni a beczenek segítségével: ez még az előzőeknél is szubjektívebb, csupán két megfigyelésemet említem ezzel kapcsolatban. A *Mária* nevének esetében gyakran lehet említőnévként találkozni a *Maca*-val akkor, ha nem rokonszenvez a megnevező a megnevezettel, vagy ha kifejezetten negatív a kapcsolatuk. Valójában a *Maca* itt tehát a *Mária* gúnyneve (ami a *maca* közszoói alakjainak számos negatív, elmarasztaló jelentését figyelembe véve, könnyen érthető is). Ugyanezt tapasztaltam a *Rózsa* név esetén is: ennek alakja pozitív vagy semleges kapcsolat esetén *Rózsika*, ha viszont negatív megítélését akarja a nyelvhasználó valójában „szavak nélkül” közvetíteni, gyakran használja a *Rózsa*, illetve a *Róza* alakot. (Hangsúlyozom azonban mindezeknek a megfigyeléseknek a szubjektív és szituációtól is függő voltát.)

Lényeges, hogy a becéző alaknak sok esetben nem is kedveskedő funkciója van, hanem pl. névhomonimia esetén életkort különít el, ekkor valójában tehát a pontosabb személyre utalás rejlik az eltérő alakok használata mögött. Ismert a férfiak esetében gyakoribb névöröklés miatt az a jelenség, hogy az apát a név

alapelakjával emlegetik (*István*), a fiút pedig becézett alakjával (*Pista, Pisti*), illetve az, hogy az apáé lesz a semlegesebb hatású, szólítónévként funkcionáló vagy gyakoribb névalak (*Pista*), a fiúé pedig a kedveskedő hangulatú, esetleg továbbképzett becéző alak (*Pisti, Pistike, Pityu*).

A szubjektivitás – kinek milyen név tetszik és miért, milyen érzéseket ébreszt benne – rendkívül fontos a nevek megítélésében. Ezekre az egyéni megítélésekre, benyomásokra egészen szélsőséges példát találunk Oscar Wilde *Bunbury* című vígjátékában. Ennek az alcíme *The importance of being Earnest* (magyarul *Bunbury, avagy Jó, ha szilárd az ember címmel jelent meg*) egy szójáték. Mindkét női főszereplő, Gwendoline és Cecile is elhatározta ugyanis, hogy csakis Szilárd (az eredetiben Earnest) nevű férfihoz megy feleségül. Ezt a lányok azzal magyarázzák, hogy „Ebben a névben van valami, ami föltétlen bizalmat ébreszt. Sajnállok minden szegény asszonyt, akinek nem Szilárd a férje”, hiszen ennek a névnek „Megvan a saját külön muzsikája. Rezgéseket ébreszt”.

A konnotációt, a nevekhez kapcsolódó többletjelentést nemcsak a névviselő szokásai, mindenki által ismert tulajdonságai, hanem ezen túl a névhangulat is meghatározza. Bizonyos neveket ugyanis a használók (jelentésüktől gyakran függetlenül) csak kifejezetten a hangzásuk alapján szépnek tartanak úgy, hogy semmi mást nem is tudnak a névről, tehát sem etimológiai jelentés, sem konnotáció nem kapcsolódik számukra hozzá. A nevek hangulatának megítélése természetesen szintén egyénileg változhat. Gyakran megtörténik viszont az, hogy a nem szépnek tartott nevek negatív érzelmi töltésűvé, nevetségessé válnak, s így állandósult stílusérték és negatív értékű konnotatív jelentés kapcsolódik hozzájuk, mint ahogy például a *Rásonysápberencs*, *Vöckönd*, *Hagyárosbörönd*, *Makkoshotyka*, *Bázakerettye*, *Pókaszeptk*, *Zebecke*, *Iklódbördőce* helynév esetében történt. Nyelvészeti szállóigévé vált az Ágh István egyik kötetéből idézett Karakószörcsök esete (J. SOLTÉSZ 1979: 144). Ennek a névnek a hangzása annyira nevetségessé volt, hogy mikor a szerző diákkorában hazautazott szülőfalujába, nem merte a folyton felharsanó nevetés miatt Karakószörcsökig kérni a vonatjegyet, hanem mindig a következő állomásig váltotta meg.

Természetesen a hangzás konnotációt befolyásoló szerepét nemcsak hely-, hanem a személynevek esetében is hangsúlyoznunk kell, főleg akkor, amikor nem számolhatunk olyan névviselő alannal, akinek tulajdonságai, sajátosságai olyan elvonatkoztatás alapjául szolgálhatnak, melyből konnotatív jelentés fakadhatna. A keresztnevek megítélése ebből a szempontból igen szubjektív, hiszen egyénenként számos eltérő (és néha nem is tudatosuló) asszociáció, emlék kapcsolódhat hozzájuk. Az ebből fakadó lehetőségekkel előszeretettel él az irodalmi névadás. J. SOLTÉSZ KATALIN idézi fel Katona Józsefet (1979: 162), aki a Bánk bánban Bánk hitvesének nevét a nehézkes, darabos hangzású *Totá*-ról változtatta a lágy dallamú, spanyolosabbnak érzett *Melindá*-ra, mert ezt jellemzőbbnek, kifejezőbbnek érezte.

TANULSÁGOK

A keresztnév nyelvi elemként kommunikációs kód, de annak egészen speciális típusa. Valójában minden nyelvi elem kód, de a nevek konnotációjának, másodlagos jelentéselemének felfejtéséhez nem elég csak nyelvi elemként dekódolnunk a név elsődleges jelentését, azaz azt megérteni, hogy női, férfi, magyar stb. keresztnévről és névviselőről van szó. Ha csak ezt tesszük meg, nem értjük a név valódi üzenetét, azt az információt, amit – többé vagy kevésbé tudatosan – kódol a névadó vagy névhasználó egy-egy névvel.

A dekódolót a név értelmezésében anyanyelvének (általában öntudatlanul) elsajátított névtani előismeretei és névkompetenciája segíti. A dekódolás, azaz névhez kapcsolt többletinformációk felfejtése nagy egyéni eltéréseket mutat, ez az alapja a nevek eltérő megítélésének. A kialakított véleményt többek között pl. a névvel kapcsolatos előismeretek, annak hangzása határozza meg, illetve függ attól is, hogy milyen tulajdonságnyalábokkal esik egybe a névhez kapcsolt információ. Ilyen értelemben a keresztnév speciális prezentáló kódként működik, és hozzájárul a személy-prototípusról, vagyis a névviselőről kialakított vélemények, benyomások összességének létrehozásához.

IRODALOM

- FORGÁCS JÓZSEF 1999. *A társas érintkezés pszichológiája*. 12. kiadás. Kairosz Kiadó. Bp.
- B. GERGELY PIROSKA 2002. Az erdélyi unitáriusok keresztnévei a XVIII. században. *MNyj.* 40: 61–73.
- B. GERGELY PIROSKA 2003. A felekezetek hatása az erdélyi keresztnévhasználatra a reformáció és ellenreformáció korában. *MNyTk.* 219.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan*. Osiris Kiadó. Bp.
- HARARI, H.–McDAVID, J. W. 1973. Name stereotypes and teacher's expectations. *Journal of Educational Psychology*. Vol. 65. No. 2. pp. 222–5.
- KÁLMÁN BÉLA 1996. *A nevek világa*. 4. kiadás. Debrecen.
- MARTINKÓ ANDRÁS 1956. A tulajdonnév jelentéséhez. In: *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Szerk. BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND. 189–195.
- RÓKA JOLÁN 2002. *Kommunikációtan. Fejezetek a kommunikáció elméletéből és gyakorlatából*. Századvég Kiadó. Bp.

NAMES AS CODES

We can regard first names also as special codes of communication, since their use and “functioning” is very close to one of the types of communication codes, the presentation codes. First names contribute to the formation of person-prototypes, that is, the shaping of one’s opinion and impressions about a person barely on the basis of his/her first name. The decoder of the name is (usually unconsciously) aided in his/her interpretation of a name by having acquired some onomastic knowledge or competency in names in his/her own mother tongue. Decoding, that is unpicking additional information attached to a name, shows great differences, and this is the reason why the very same name can be judged in a variety of ways.

Keywords: first name, communication, decoding, presentation code, person-prototype, bundle of characteristics, name-prototype